

Speciale aandacht in due diligence-wetgeving voor gemarginaliseerde groepen en gendersensitiviteit

Mensenrechten zijn er voor iedereen. Maar niet iedereen kan al zijn mensenrechten even gemakkelijk uitoefenen en sommige mensen lopen extra of andere risico's op schendingen in waardeketens. Mensenrechten zijn er juist om de positie te beschermen van mensen die kwetsbaar zijn of gemarginaliseerd worden, omdat ze nog in ontwikkeling zijn, afhankelijk zijn, een minderheidspositie hebben, onevenredig geraakt worden of niet dezelfde kansen krijgen. Denk onder andere aan: kinderen, arbeidsmigranten, minderheden en inheemse volkeren of mensenrechtenverdedigers. Het is daarom van groot belang dat de Nederlandse en Europese wetgeving voor verantwoord ondernemen expliciet aandacht hebben voor gemarginaliseerde groepen en kwetsbare individuen, evenals gender-sensitiviteit. Dit paper maakt duidelijk waarom speciale aandacht hiervoor in het gehele due diligence-proces zo belangrijk is en hoe dit in de aanstaande wetgeving vorm moet krijgen.

De basis voor alle IMVO-wetgeving ligt in de *UN Guiding Principles on Business and Human Rights* (UNGP's) en de *OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen over maatschappelijk verantwoord ondernemen* (OESO-richtlijnen). Deze normen dienen te worden toegepast op een non-discriminatoire wijze "met bijzondere aandacht voor de rechten, behoeften en uitdagingen van kwetsbaardere groepen en individuen, die mogelijk een verhoogd risico lopen op marginalisatie van hun belangen en rekening houdend met de verschillende gevolgen voor mannen en vrouwen."¹ Volgens de UNGP's moeten bedrijven bij het doen van *due diligence* (gepaste zorgvuldigheid) doen rekening houden met "kwesties als gender, kwetsbaarheid en/of marginalisering" en de specifieke uitdagingen erkennen "waarmee inheemse volkeren, vrouwen, nationale of etnische minderheden, religieuze en taalminderheden, kinderen, personen met een handicap en migrerende werknemers en hun gezinnen kunnen worden geconfronteerd".² De OESO-richtlijnen verwijzen in dat verband naar "additionele normen" gerelateerd aan de specifieke kenmerken van de stakeholders die bedrijven onder bepaalde omstandigheden in overweging moeten nemen.³ Een speciale groep zijn stakeholders van wie de mensen-

of collectieve rechten geschonden (kunnen) worden. Zij worden rechthebbenden (*rights holders*) genoemd.

Toch is deze speciale aandacht voor gemarginaliseerde en kwetsbare groepen en individuen niet expliciet opgenomen in de huidige tekst van de [Wet Verantwoord en Duurzaam Internationaal Ondernemen](#) (WVDIO), het Commissievoorstel voor een [EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive](#) (EU CSDDD) en de positie van de Raad.⁴ Dat is een gemiste kans: wetgeving voor verantwoord en duurzaam ondernemen zal niet werken voor de meest kwetsbare en gemarginaliseerde groepen en individuen als hun specifieke rechten en behoeften niet – expliciet en zichtbaar – in het ontwerp worden meegenomen. Om dit te ondervangen dienen in zowel de nationale als de Europese wetgeving de volgende elementen te worden opgenomen:

- Een *definitie* van 'kwetsbare of gemarginaliseerde stakeholders', die mogelijk een verhoogd risico lopen op veronachtzaming van hun belangen; en met oog voor hoe diverse factoren van marginalisatie⁵ samenhangen en op elkaar inwerken (intersectionaliteit).
- Een expliciete verplichting dat het *uitvoeren van due diligence* moet plaatsvinden met bijzondere aandacht voor de rechten, behoeften en uitdagingen van deze 'kwetsbare of gemarginaliseerde stakeholders'.
- Een expliciete verplichting om *betekenisvolle stakeholderengagement* te implementeren in alle stappen van het due diligence proces, met speciale aandacht voor de barrières voor participatie van kwetsbare of gemarginaliseerde stakeholders, gendersensitiviteit en mensenrechtenverdedigers⁶.

Speciale aandacht voor gemarginaliseerde en kwetsbare groepen en individuen is een belangrijk onderdeel van correct uitgevoerde én effectieve due diligence en daarom ook in het belang van het bedrijf.⁷

Het belang van speciale aandacht voor gemarginaliseerde en kwetsbare groepen en individuen in het due diligence-proces

Er zijn groepen en individuen die om verschillende redenen kwetsbaarder zijn of zich in situatie van marginalisatie bevinden en bijzondere aandacht en bescherming nodig hebben om hun mensenrechten gelijkelijk en daadwerkelijk te kunnen genieten. Bijvoorbeeld omdat ze structureel en systematisch gediscrimineerd worden op basis van hun afkomst, door belemmeringen in gelijkheid vanwege opgelegde rollen en verwachtingen vanuit de samenleving in geval van gender, of doordat ze, zoals in het geval van kinderen, psychologisch, sociaal en fysiek nog volop in ontwikkeling zijn, en afhankelijk zijn van anderen (ouders, verzorgers, de gemeenschap). Dit is vaak het gevolg van de specifieke context en/of onderling samenhangende en elkaar versterkende factoren, zoals geslacht, gender, leeftijd, ras, etniciteit, klasse, kaste, onderwijs, inheemse identiteit, migratiestatus, handicap, alsmede sociale en economische status. Daarnaast zijn mensen of organisaties die opkomen voor deze rechten – mensenrechtenverdedigers – wereldwijd steeds kwetsbaarder geworden doordat de ruimte voor het maatschappelijk

middenveld afneemt. Dit is onder andere een resultaat van wetten in bepaalde landen die het werk van maatschappelijke organisaties onmogelijk maken, maar ook door toenemend geweld en intimidatie van mensenrechtenverdedigers.⁸

Stakeholders in kwetsbare of gemarginaliseerde situaties worden vaak zwaarder of op andere manieren getroffen door de negatieve gevolgen van bedrijfsactiviteiten, terwijl ze minder geneigd zijn of ruimte hebben om naar voren te treden en hun zorgen te uiten, waardoor ze minder zichtbaar zijn op de radar van een bedrijf. Ook komt het voor dat mensenrechtenverdedigers die misstanden willen aankaarten de mond worden gesnoerd en moeten vrezen voor represailles. Daarom is het zorgvuldig in kaart brengen van stakeholders (*stakeholder mapping*) en het verplichten van het [betekenisvol betrekken van rechthebbenden en stakeholders](#) essentieel. Een bedrijf kan er niet zonder meer op vertrouwen dat de meest gemarginaliseerde en kwetsbare groepen en individuen zichtbaar zijn of worden geconsulteerd; ze moeten actief worden geïdentificeerd en betrokken en hun bescherming moet worden gegarandeerd. Daarbij is het van groot belang dat er met name aandacht is voor de belangen en positie van rechthebbenden.

In de woorden van de United Nations High Commissioner for Human Rights: “We kunnen niet verhelpen wat we niet kunnen zien”.⁹ Door de juiste vragen te stellen kunnen de echte, onderliggende, problemen worden geïdentificeerd en aangepakt.

Wat zou er in de wet moeten staan?

IMVO-wetgeving moet expliciete artikelen bevatten waarin wordt erkend dat individuen en groepen in kwetsbare situaties essentiële rechten hebben en stakeholders zijn die speciale aandacht en maatregelen behoeven in elke stap van het due diligence-proces en in de toegang tot recht. Ook dient te worden benoemd dat bedrijven gender-sensitieve due diligence dienen toe te passen. De ervaring leert dat als er in de wetgeving en mechanismen voor gepaste zorgvuldigheid door bedrijven geen expliciete aandacht is voor groepen in gemarginaliseerde situaties en/of gender, de gevolgen voor deze groepen en individuen bij de uitvoering waarschijnlijk over het hoofd worden gezien.¹⁰ Dit terwijl zij doorgaans juist vaker en disproportioneel worden getroffen door de negatieve gevolgen van bedrijfsactiviteiten.

Het MVO Platform doet voor respectievelijk de Wet Verantwoord en Duurzaam Internationaal Ondernemen¹¹ en de EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive de volgende suggesties.

Wet Verantwoord en Duurzaam Internationaal Ondernemen (WVDIO)

Optie 1 – Neem een nieuw artikel (2.1.3) op met een aantal algemene elementen van gepaste zorgvuldigheid, waaronder het belang van gendersensitiviteit, aandacht voor groepen en individuen in kwetsbare of gemarginaliseerde situaties en mensenrechtenverdedigers.¹²

Artikel 2.1.3 – Algemene elementen van gepaste zorgvuldigheid

1. Bij de uitwerking van de gepaste zorgvuldigheid zorgt de onderneming dat:

- a. er bij elk van de stappen zoals beschreven in artikel 2.2 tot en met 2.8 betekenisvolle samenspraak plaatsvindt met betrokkenen;
- b. zij extra aandacht besteden aan de gevolgen van de activiteiten in de hele waardeketen voor kinderen, andere kwetsbare groepen zoals inheemse volkeren, kastelozen, migranten en personen met een handicap, en mensenrechtenverdedigers;
- c. zij rekening houden met de mogelijk verschillende nadelige gevolgen voor mannen en vrouwen;
- d. het recht op vakvereniging en collectieve onderhandeling (ILO-conventies 87 en 98) en een leefbaar loon/inkomen worden gezien als voorwaardenscheppende rechten;
- e. met betrekking tot haar activiteiten en die van zakenrelaties in conflict- en hoog risicogebieden er verhoogde en conflict-sensitieve gepaste zorgvuldigheid wordt uitgevoerd.

Optie 2 – Neem een definitie van 'kwetsbare betrokkene' op in artikel 1.1 (begripsbepalingen) in combinatie met een expliciete verplichting voor ondernemingen om bij elke stap van hun gepaste zorgvuldigheidsproces bijzondere aandacht te besteden aan 'kwetsbare betrokkenen', middels een wijziging in met name 2.2.1, 2.3.1, 2.4.1 en 2.7.1.¹³

Artikel 1.1. - Begripsbepalingen

[(...) voeg in na 'betrokkene']

(ba) kwetsbare betrokkene: betrokkenen die zich in gemarginaliseerde situaties en situaties van kwetsbaarheid bevinden als gevolg van specifieke context of onderling samenhangende factoren, zoals geslacht, gender, leeftijd, ras, etniciteit, klasse, kaste, onderwijs, inheemse identiteit, migratiestatus, handicap, alsmede sociale en economische status; omvat tevens betrokkenen die in door conflicten en bezetting getroffen gebieden wonen, die de oorzaak zijn van diverse en vaak onevenredige negatieve gevolgen, en discriminatie en extra belemmeringen voor participatie en toegang tot de rechter creëren;

EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive (CSDDD)

Zorg dat in de uiteindelijke Richtlijn de onderstaande elementen uit de positie van het Europees Parlement worden overgenomen.

Article 3 - Definitions

[Amendement 122, in combinatie met amendement 121]

(na) 'vulnerable stakeholders' means affected stakeholders that find themselves in marginalised situations and situations of vulnerability, due to specific contexts or intersecting factors, including among others, sex, gender, age, race, ethnicity, class, education, indigenous identity, migration status, disability, as well as social and economic status, and includes stakeholders living in areas affected by conflict and occupation, which are the causes of diverse and often disproportionate adverse impacts, and create discrimination and additional barriers to participation and access to justice;

Article 4 - Due diligence

[Amendement 138]

1. Member States shall ensure that companies conduct human rights and environmental due diligence as laid down in Articles 5 to 11 ('due diligence') by carrying out the following actions:[...]

(fa) consulting and engaging with affected stakeholders in a meaningful way in accordance with Article 8d.

Article 8d - Carrying out meaningful engagement with affected stakeholders

[Amendement 206]

[...]

7. In informing and consulting affected stakeholders, companies shall identify and address barriers to engagement and shall ensure that participants are not the subject of retaliation or retribution, including by maintaining confidentiality or anonymity. Companies shall pay particular attention to the needs of vulnerable stakeholders, and overlapping vulnerabilities and intersecting factors, ensure a gender responsive approach, and fully respect the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples.

Drie voorbeelden uit de praktijk

Betekenisvolle stakeholderbetrokkenheid

Binnen een samenwerkingsproject in Turkije is een structurele dialoog en duurzame samenwerking opgezet tussen drie Nederlandse kledingmerken, hun toeleveranciers in Turkije, UNICEF en Fair Labor Association (FLA).¹⁴ Dit samenwerkingsproject begint met het in kaart brengen van de Turkse toeleveringsketen van de deelnemende kledingmerken. Daarna worden de risico's op kinderrechtschendingen in deze ketens in kaart gebracht en de meest urgente risico's geprioriteerd. Het project hanteert een brede aanpak, met aandacht voor kinderarbeid in de diepere schakels van de keten, maar bijvoorbeeld ook voor de risico's voor kinderen als gevolg van beleid dat onvoldoende oog heeft voor het feit dat medewerkers verantwoordelijkheden op het vlak van werk en gezin moeten combineren. Denk aan lage lonen, lange werkdagen en gebrek aan kinderopvang en verlof om voor kinderen te zorgen. Voor de geïdentificeerde prioriteiten wordt een verbeterplan opgesteld, dat in samenwerking met alle stakeholders wordt uitgevoerd. De stakeholders die van belang kunnen zijn als het gaat om kinderrechten zijn in dit geval verdedigers van kinderrechten, ngo's, leerkrachten, religieuze leiders, gezondheidswerkers, ouders en andere verzorgers van kinderen. Onder de juiste voorwaarden kunnen kinderen eventueel ook direct geconsulteerd worden.¹⁵ De kans is groot dat als deze stakeholders niet geconsulteerd worden, deze risico's over het hoofd worden gezien.

Gender-sensitieve identificatie van risico's

Uit participatief onderzoek van ActionAid en SOMO naar de winning van het metaal mangaan, dat wordt gebruikt in staal en batterijen, in Zuid-Afrika blijkt dat vrouwen disproportioneel worden getroffen door de grondstoffenwinning in hun gemeenschap.¹⁶ Zo zien vrouwen hun zorgtaken toenemen. Waterschaarste door de mijnbouw leidt ertoe dat zij steeds verder moeten lopen om toegang te krijgen tot schoon drinkwater. Door aan de vervuiling gerelateerde gezondheidsproblemen moeten zij steeds meer zieke familieleden verzorgen. En daarnaast krijgen zij, als er al een baan voor hen is in de mijn, daar te maken met seksueel geweld. Als deze genderspecifieke risico's niet expliciet werden onderzocht, dan blijven deze onzichtbaar. Bij het inrichten van een gendersensitief due diligence-proces zouden Nederlandse bedrijven die gelinkt zijn aan mangaan uit Zuid-Afrika extra aandacht moeten besteden aan genderspecifieke risico's in hun productieketen. Dit kunnen zij bijvoorbeeld doen door genderexpertise in te schakelen, een divers team samen te stellen dat de risico's in kaart brengt, en specifieke aandacht te besteden aan het betrekken van vrouwen in de dialoog met stakeholders.

Gemarginaliseerde groepen en due diligence

Arisa constateert in haar onderzoeken in Zuid-Azië dat in ketens van onder meer kleding en leer de ernstigste misstanden plaatsvinden daar waar vooral kastelozen of Dalits werken. In beide sectoren werken Dalits vooral in diepere schakels van de keten, zoals leerlooierijen of spinnerijen. In de leersector komt dat ook omdat het werken met dode dieren en huiden traditioneel aan Dalits wordt overgelaten.¹⁷ Waar veel Dalits werken

vinden veelvuldig schendingen plaats zoals kinderarbeid, gedwongen arbeid, onderbetaling, gevaarlijke en ongezonde werkomstandigheden, verbaal geweld en seksuele intimidatie.¹⁸ Vaak is ook sprake van andere discriminerende praktijken, bijvoorbeeld dat Dalits geen gebruik mogen maken van voorzieningen, zoals toiletten, waar andere arbeiders dat wel mogen.

Als due diligence zich alleen richt op één of enkele van de genoemde arbeidsrechtenschendingen is dat veel minder effectief dan wanneer ook de, vaak moeilijk zichtbare, onderliggende oorzaak wordt aangepakt, in dit geval kastendiscriminatie. Sterker nog, als bedrijven die in Zuid-Azië inkopen kastendiscriminatie niet goed in het vizier hebben, kan er geen sprake zijn van effectieve due diligence.

¹ UNGP's, General Principles, p. 1

² UNGP's, The State Duty to Protect Human Rights, Commentary to the Operational Principles, p. 5-6

³ OECD (2023), OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct, para. 45, p. 26: "Depending on circumstances, enterprises may need to consider additional standards. For instance, enterprises should respect the human rights of individuals belonging to specific groups or populations that require particular attention, where they may have adverse human rights impacts on them. Enterprises should pay special attention to any particular adverse impacts on individuals, for example human rights defenders, who may be at heightened risk due to marginalisation, vulnerability or other circumstances, individually or as members of certain groups or populations, including Indigenous Peoples. (...) United Nations instruments have elaborated on the rights of Indigenous Peoples (UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples); persons belonging to national or ethnic, religious and linguistic minorities; women; children; persons with disabilities; and migrant workers and their families."

⁴ In het onderhandelingsstandpunt van het Europees Parlement is de speciale aandacht voor kwetsbare groepen in het due diligence proces wel goed verankerd.

⁵ Dit omvat context of onderling samenhangende factoren, zoals geslacht, gender, leeftijd, ras, etniciteit, klasse, onderwijs, inheemse identiteit, godsdienst, kaste, migratiestatus, handicap, alsmede sociale en economische status.

⁶ OHCHR, Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework, p. 21, <https://www.ohchr.org/en/publications/reference-publications/guiding-principles-business-and-human-rights>

⁷ Volgens de OESO-richtlijnen zijn due diligence-processen bedoeld om te worden aangepast aan de impact die het bedrijf probeert aan te pakken, zodat de preventieve en corrigerende maatregelen effectief zijn. Door rekening te houden met de specifieke gevolgen voor gemarginaliseerde groepen en individuen kunnen bedrijven de meest effectieve maatregelen vaststellen om negatieve gevolgen te voorkomen of adresseren.

⁸ Zie bijvoorbeeld Global Witness, 2022, Decade of Defiance, <https://www.globalwitness.org/en/campaigns/environmental-activists/decade-defiance/>

⁹ Openingsverklaring High Commissioner for Human Rights voor de 50e zitting van de Human Rights Council.

¹⁰ Mawson, Andrew, Humberto Cantú Rivera and Subajini Jayasekaran, Charting the Course: Embedding children's rights in responsible business conduct, United Nations Children's Fund, United Nations Global Compact and Save the Children, Geneva, October 2022.

¹¹ Deze extra aandacht voor kwetsbare groepen in het due diligence proces staat momenteel niet in de wetstekst, wel in de Memorie van Toelichting. Zie: Tweede Kamer, vergaderjaar 2022–2023, 35 761, nr. 10 (MvT),

p. 21: "Bij het vaststellen van de gevolgen voor mensenrechten behoren ondernemingen speciale aandacht te besteden aan potentiële nadelige gevolgen voor individuen uit groepen of bevolkingsgroepen die kwetsbaar zijn of een hoge kans op marginalisering hebben. Hierbij behoren zij ook rekening te houden met de mogelijk verschillende gevolgen voor mannen en vrouwen."

¹² Zie ook de [reactie & aanbevelingen van het MVO Platform](#) voor de WVDIO.

¹³ Zoals is gedaan in de [positie van het Europees Parlement](#) ten aanzien van de CSDDD.

¹⁴ UNICEF-toolkit 'Engaging stakeholders on children's rights', https://sites.unicef.org/csr/css/Stakeholder_Engagement_on_Childrens_Rights_021014.pdf

¹⁵ UNICEF Nederland, Better Business for Children in the Turkish Apparel Sector, <https://www.unicef.nl/files/Project%202-pager-turkey.pdf>

¹⁶ ActionAid/SOMO, Manganese Matters: A metal of consequence for women and communities in South Africa affected by mining and the global energy transition, juni 2021, https://actionaid.nl/wp-content/uploads/2021/06/ActionAid_MangaanRaport_Lowres-FINAL.pdf

¹⁷ Arisa, Hides & hardship, Caste-based discrimination in the leather industry in India, Bangladesh, and Pakistan March 2023 <https://arisa.nl/wp-content/uploads/TfDL-Hides-hardship.pdf>

¹⁸ Arisa, SOMO, Spinning around workers rights. <https://arisa.nl/wp-content/uploads/SpinningAroundWorkersRights.pdf> Zie ook <https://idsn.org/new-report-dalit-women-working-under-deplorable-conditions-in-indian-spinning-mills-supplying-global-brands/>